

A kis balti-finn népek irodalma

(A vót, az inkeri, a vepsze és a lív irodalomról)

*egyesületek alakulnak
társaságok sőt akadémiák fognak össze egy-egy
kihaló félben lévő
fű fa virág madár
sőt rovar védelmére
jó volna ama fűvek fák
virágok madarak
sőt rovarok
családjába tartozni*

(Kányádi Sándor: *Újságot olvasás közben*)

A Baltikum négy apró finnségi (balti-finn, keleti-tengeri finn, „csúd” stb.) népének irodalmát, ill. irodalmi próbálkozásait egy cikk keretében tekintem át, noha – jórészt – egymástól független jelenségekről, tendenciákról, nekirugaszkodásokról van szó. E népek nyelvét, kultúráját, népköltészetét – a finnugorságon belül – igen szoros szálak fűzik össze; jelentékeny szakirodalomban tükröződik együtt tanulmányozásuknak számtalan eredménye. A közös alap a nyelv és a műveltség szféráiban az elmúlt mintegy kétezer évben több irányban is szétágazott, s noha ma is sok még az egybecsengés, egymásra rímelés, a jelentősebb, erősebb, önállóbb finn, karjalai és észti vonulatok mellett, ezek árnyékában meghúzódva, előbb vagy utóbb, eltérő történeti és kulturális körülmények között kialakul négy apró, de önálló finnségi nyelv – s e nyelveken a közös örökséget is őrző, ám árnyalatokban mégis eltérő, jellegzetes finnségi folklór is.

A keleti-tengeri kis finnségi népekkel foglalkozó szakirodalom – mint említettem – gazdag (bár egyenetlen megoszlása!), a nyelvükkel kapcsolatos munkák és a nyelvükből gyűjtött eredeti szövegkiadványok száma sem csekély. A közelmúltban összeállított bibliográfiák segítségével apránként felderíthetővé válik alig ismert múltjuk, s külön-külön, a maga egyedi mivoltában önmagában szemlélhetővé válik mindegyikük a nyelven túl egyéb megnyilatkozásaiban is. Irodalmukat, ill. irodalommal kapcsolatba hozható szándékaikat – a mondottakból következőleg – ezért szükséges itt még együtt tárgyalni – erősen támaszkodva a nyelvtudomány eredményeire, adataira.

Tény az, hogy irodalmuk, írásbeliségük, nemzeti-nemzetiségi kultúrájuk sorsát (fejletlenségét, kérészerűségét, ill. hiányát) a világpolitika, a közelmúlt történelme határozta meg. Irodalmuk potenciális nekilendülésének idején, a harmincas évek közepén a Szovjetunió, ill. Finnország és Észtország kapcsolatai olyannyira megromlottak, hogy a következők a kis finnségi népek életét és lehetőségeit is kedvezőtlenül befolyásolták. Az erősödő „turáni”, ill. „pánfinn” ideológiából szóhoz jutó irreális megnyilatkozások elszigeteltségük és komolytalanságuk ellenére is érthető ingerültséggel töltötték el az „élesedő osztályharc” szellemében gondolkodó és jegyében tevékenykedő szovjet hatóság-

gokat. Az „eredmény”: az 1917-ig erőteljes finn és észti kulturális hatás alatt élő kicsiny balti-finn népek fokozatosan kibontakozó magasabb szintű kulturális törekvéseinek, műveltségének teljes, szinte egyik napról a másikra történt „likvidálása” a harmincas évek végén. A második világháború eseményei (köztük az amúgy is apró nemzetiségek pusztulása, radikális létszámcsökkentése) ezeket az intézkedéseket visszavonhatatlanná, utólag már korrigálhatatlanná tették.

A kis balti-finnnek írásbeliségének kialakulását mintegy megkérdőjelezte továbbá a népek két-, ill. háromnyelvűsége (anyanyelv, finn vagy észti vagy lett, orosz), többnyire finn vagy orosz nyelvű iskolákat végeztek, a vallási és a hivatali élet gyakorlatát is ezek a nyelvek biztosították. Mivel kicsinységüket a többnyire nem is jelentéktelen nyelvjárási különbségek tovább hatványozták, az írásbeliség tényleges megteremtésének időszakában ezek az eltérések tetőzték az amúgy sem csekély gondokat (a hangrendszert pontosan visszaadó betűrendszer megválasztása, a helyesírási elvek kidolgozása stb.).

Napjainkra a soraikból kikerült tudósok, nyelvész és néprajzos kutatók sem írnak már e nyelveken. Ma már mind a négy nyelv és nép „irodalom és írásbeliség nélküli”! Beszélni is csak a rohamosan fogyó közösségek idősebb képviselői beszélnek – főként „otthoni nyelv”-ként. Kutatásuk centrumai: Helsinki, Tallinn, Tartu és Petrozavodszk. A velük kapcsolatos irodalom is főként e városokban lát napvilágot.

A magyarországi finnugrisztikának (uralisztikának) a komplex finnségi problematika – talán – a legelhanyagoltabb, legkevésbé művelt területe. Az idevágó magyar nyelvű szakirodalom (sőt az ismeretterjesztő irodalom is) igen szegényes. Ezt az alig menthető mellőzést az utóbbi időkben értékes és szerteágazó munkásságával mintegy feledteti Voigt Vilmos.

IRODALOM

Bibliographia Uralica 1918–1961. Tallinn, 1976.

Bibliographie der uralischen Sprachwissenschaft 1830–1970. Band II, 1. Lieferung München, 1979.

POSTI, L.: *Itämerensuomalaisen kielentutkimuksen tehtävistä* (Virittäjä, 1954)

KETTUNEN, L.: *Matkapakinoita ja muita muistelmia 1915–1960.* Helsinki, 1960.

DÉCSY, GYULA: *Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft.* Wiesbaden, 1965.

VIRTARANTA, P.: *Lähisukukielten lukemisto.* Helsinki, 1967.

LAANEST, A.: *Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse.* Tallinn, 1975.

HAARMANN, HARALD: *Die finnisch-ugrischen Sprachen.* (Soziologische und politische Aspekte ihrer Entwicklung) Hamburg, 1974.

ZÜLCH, T.: *Von denen keiner Spricht.* Hamburg, 1975.

DÉCSY, GYULA: *Die linguistische Struktur Europas.* Vergangenheit – Gegenwart – Zukunft. Wiesbaden, 1973.

BÁTORI, ISTVÁN: *Russen und Finnougrier.* Kontakt der Völker und Kontakt der Sprachen. Wiesbaden, 1980.

VIRTARANTA P.–SUHONEN, S.: *Lähisukukielet.* (Suomi 119. 3. Helsinki, 1978)

VIRTARANTA P.: *Karjalaisia kulttuurikuvia.* Helsinki, 1981.

Прибалтийско-финское языкознание. Ленинград, 1967.

HAJDÚ P.–DOMOKOS P.: *Uráli nyelvrokonaink.* Budapest, 1978.

HAJDÚ PÉTER: *Az uráli nyelvészet alapkérdései.* Budapest, 1981.

VOIGT VILMOS: *A balti finn népek folklórja mint az európai folklór része.* (Ethnographia, 1967., 1968.)

PUSZTAY JÁNOS: *Jegyzetek a balti-finnekről és népköltészetükről* (Forrás, 1976, 9.)

(JÁVORI JENŐ): *A finnugor népek irodalmának bibliográfiája.* Budapest, 1975.

RADÓ GYÖRGY: *A Szovjetunió uráli és türk népeinek irodalma Magyarországon.* Budapest, 1976.

KÉPES GÉZA: *Napféla és éjféla.* Finnugor rokonaink népköltészete. Budapest. 1972.

Hozott isten, holdacska! Finnugor varázsigék, imádságok, siratók. Budapest, 1979.

1. A vót irodalom

Adatokban és eredményekben is igen kevés az, ami a vót írásbeliségről és irodalomról elmondható. Nehéz magyarázatot találni e „szegénység”-re, arra a tényre, hogy tulajdonképpen kísérlet sem történt a vótság magasabb rendű kultúrájának kialakítására.

A vótok lélekszáma 1848-ban még ötezer fölött járt, de hetven évvel később már csak alig ezren voltak, a negyvenes évek elején számuk félezerre olvadt. A háborús eseményeket, a menekülést és az emigrációt követően már csupán néhány tucat vótot találtak „helyükön” a kutatók, a hetvenes években pedig így ír róluk e nép és nyelv leghűségesebb kutatója, P. Ariste: „Talán csak 25–30 ember beszéli hibátlanul, anyanyelveként”. Lehetséges, hogy a túlságosan gyors pusztulásban rejlik a „némaság” magyarázata? Vagy esetleg kétnyelvűségükben, amelyben már-már egy évszázada domináló volt az orosz (szükségtelemné téve a vót „könyvnyelvi” szintre fejlesztését)?

A vót népköltészetből 1783-ban készült az első följegyzés, s 1841-ben – többek között – még a magyar Reguly Antal is gyűjtött dalokat falvaikban. Nyelvüket, folklórjukat és néprajzukat főként finn és észt kutatók tanulmányozták, s munkásságuk eredményeként nem is olyan csekély a vót tárgyú szakkiadványok száma. (A. Ahlquist nyelvtana 1856-ban, P. Aristée 1948-ban jelent meg.) Mindazonáltal vótul a vótok számára még vallásos kiadványok sem láttak napvilágot a maguk idején. A különféle missziós társaságok és kiadók nem érdekesítették a vótokat arra, hogy nyelvükre fordítsák az evangéliumokat vagy néhány ismertebb zsoltárt. A későbbiekben ábécékben és tankönyvekben sem testesülhetett meg a vót nyelv.

Ez ideig mindössze egy olyan vót származású és anyanyelvű személyiséget tart számon a tudomány, aki magasabb iskolát végezve is megmaradt vótnak, s tanítóként dolgozott szülőföldjén. Dimitri Tsvetkov (1890–1930) a forradalmat követően Észtországba emigrál, és a tartui egyetemen filológiai tanulmányokat folytat. Több szócikket ír népéről és anyanyelvéről. Nagy vót szótárának befejezésében halála akadályozza meg, vót nyelvtanából 55 kéziratos oldal maradt az utókorra. Műfordítóként is kezdeményező, Csehov *Vanyka* című elbeszélését vótra fordítja, s fonográfra mondja L. Kettunennek. Adatközlőként és szakmai lektorként is segíti a finn és az észt szakemberek vót tárgyú munkásságát, szülőfaluja nyelvjárására „fordítja át” más nyelvjárások folklórszövegeit. Tervei között szerepelt a vót nyelvű kultúra kibontakoztatása. A vót szépirodalom egyetlen önálló, eredeti műve, a *Kis elbeszélés a vótokról* (Vähäie iuttua vad'd'elaisis) is Tsvetkov alkotása. Közreadását már nem érte meg. Ismerősei és barátai tetterkész, energikus, tehetséges, optimista emberként jellemezték. A vállalt feladatok, a halmozódó nehézségek azonban erejét meghaladóknak bizonyultak, keserűen kellett látnia, hogy álmai több mint irreálisak. Nyilván ezek az okok is motiválták tragikus halálát, öngyilkosságát.

A vót nyelv kutatói közül viszonylag kevesen ismerik és emlegetik az észet származását J. Lensu-t, aki a húszas években Leningrádban a Bubrich körül kibontakozó szovjet finnugrisztika egyik tehetséges művelője volt. A vótokra specializálódott, körükben értékes anyagot gyűjtött, amelyet publikálnia is sikerült. A harmincas évektől neve nem szerepel a szakirodalomban. Minden bizonnyal ő lett (lehetett) volna egyike – 1940-et követően – az esetleg megteremtendő vót írásrendszer – írásbeliség kidolgozóinak.

A vót folklór adatközlőinek sorában bizonyosan Kigoria Kuzmin (sz. 1889) volt a legfigyelemreméltóbb egyéniség. Csekély iskolázottsága ellenére felismerte „küldetését”, s irodalmi igénnyel örököltette meg szóban – fonográfhangereken – közel két kötetnyi szövegben közösségi és személyes emlékeit.

Nem túlzás azt állítani, hogy Paul Aristének valamennyi még vótul beszélő egyén (inkább idős személyek, főként asszonyok) személyes ismerőse. Mindegyiküktől sikerült összegyűjtenie – anyanyelvükön – az emlékezetükben még élő vót hagyományokat – a népköltészet számos műfajából. Minden általa feljegyzett szó és szöveg névhez s egyben évszámhoz is köthető. Kiváló adatközlői sorából is kiemelkedik Tsvetkov 1947-ben „föllerelt” nővére, aki testvére életrajzát sok érdekes adattal tette árnyaltabbá, teljesebbé. Ariste „nótafái” közül többen is tisztában voltak „küldetésükkel”, ismereteik értékével, fontosságával. Ez a tudatosság már-már irodalmi szintű volt egyeseknél, s csupán az iskolázottság hiányával magyarázható, hogy legalább néhány esetben nem emelkedtek a szövegek a szóbeliség szférájából az írásbeliségbe, ill. talán az irodalomba. Ez azonban – esetükben – nem következett, nem következhetett be.

Tsvetkov magányos és visszhangtalan szépirodalmi kezdeményezései mellett a vót életet dokumentáló gazdag anyagú folklórkiadványsor személyes hangvétellű szövegei, elbeszélései révén a vótok írásban rögzített „emlékanyaga” is a finnugor irodalmak között említhető.

IRODALOM

- TSVETKOV, D.: *Vadjalased*. (Eesti Keel, 1925)
 TSVETKOV, D.: *Vadja keelenäide* (Eesti Keel, 1931)
 KETTUNEN, L.–POSTI, L.: *Näytteitä vatjan kielestä*. Helsinki, 1932.
 ARISTE, P.: *Wotische Sprachproben*. Tartu, 1935.
 ARISTE, P.: *Dimitri Tsvetkov* (Eesti Kirjandus, 1936)
 MÄGISTE, J.: *Woten Erztählen* 1959.
 RÄNK, G.: *Vatjalaiset*. Helsinki, 1960.
 HALTSONEN, S.: *Bibliographia Votica* (Journal... SFOu, 1965)
 ARISTE, P.: *Viimeisten vatjalaisten etnologinen anti*. (Kotiseutu. 7–8., 1968.)
 ARISTE, P.: *Vadjalane kätkest kalmuni*. Tallinn, 1974.
 ARISTE, P.: *Vadja keele lugemik*. Tartu, 1980.
 ЛЕНСУ, Я. Я.: *Материалы по говорам води*. (In: Западнофинский сборник. Ленинград, 1930)
 HALTSONEN, S.: *Reguly Antal vót gyűjtése 1841-ből*. (Nyelvtudományi Közlemények, 1958)
 SZABÓ LÁSZLÓ: *Vót szövegek Mati faluból*. (Nyelvtudományi Közlemények, 1961)
 SZABÓ LÁSZLÓ: *Mit változott a vót nyelv Ahlqvisttól napjainkig?* (Nyelvtudományi Közlemények, 1962)

2. Az inkeri irodalom

Rohamosan apadó, pusztuló, apró finnségi nép a vitatott eredetű (etnikumában és nyelvén is összetett) inkeri. Lélekszáma 1926-ban még 16 ezer volt, 1970-re ez a szám (főként a háború következményeként: áttelepülés, emigráció) nyolcszáz alá csökkent. Az énekmondókban és folklórban oly gazdag inkeri nép első – inkeri nyelvűnek vélt – írásos megnyilatkozásai a múlt század végéről valók. Az unikumszámba menő érdekes kiadványok – különféle vallásos szövegek, prédikációk, vegyes tartalmú sajtótermékek – jórészt Viipuriban, Helsinkiben és Pétervárotról láttak napvilágot.

Az inkeri nép életét és műveltségét döntő módon befolyásolta 1917. Nem jelentéktelen hányada (főként az újabb kori betelepülők) Finnországba került (persze e szám önmagában véve nem lehetett túl magas), s meglehetősen fontos szerephez jutott Finnország kulturális életében. Támogatókra találtak a legmagasabb politikai és tudományos körökben is. Számos könyv, cikk, továbbá művelődési ház, egyesület, valamint újság őrizte és ápolta bennük évtizedeken át „Inkeri” emlékét – nem minden politikai célzatosságtól mentesen. Az áttelepültek kultúrája idővel egybeolvadt a finnekével, írásbeliségük és irodalmuk is „elfinnesült”, az inkeri réteg felkutatása ezért manapság már nem könnyű feladat.

Más kezdeményezésekkel együtt ideiglenes érvényűnek bizonyult a szovjetinkeriek (a tulajdonképpeni „öslakosok”) számára teremtett írásbeliség is. Nyilván az erős nyelvjárási tagoltság, ill. – gyakorlati okokból – az anyanyelv oroszra (vagy finnre) váltása is csökkenthette az igényt az érdekeltekben a maradandó inkeri írásbeliség kifejlesztésére. Egy teljesnek mondható bibliográfiai felmérés szerint 1933 és 1937 között 25 mű jelent meg inkeri nyelven. E kiadványok szinte kivétel nélkül tankönyvek (az alsóbb iskolai osztályok részére). Közülük az anyanyelvi olvasókönyvek a legfontosabbak számunkra, mivel zömben szépirodalmi szövegeket tartalmaznak. A szövegek többsége ugyan fordítás, de néhány leírás, elbeszélés és vers eredeti „alkotás” is lehet. Nyilván a tankönyvszerzők (vagy más, tanultabb, inkeri anyanyelvű közreműködők) pedagógiai–irodalmi tollpróbái. Ezeknél a szemelvényeknél a szerzőt egyébként nem tüntetik föl a könyvek. Ez is a tankönyvszerző = tankönyvszöveg-szerző azonosságának „bevett” gyakorlata. Voltaképpen kezdetleges irodalmi kísérletekről van szó – a mindenkori szovjet tankönyvek ismert (ezer variációban és száz nyelven élő) témáiról: a forradalomról, a munkáról, az iskoláról, a könyvről, a kolhozról, a hadseregről stb. Jelentőségük pusztán létükben rejlik. Általuk inkeri nyelven is megteremtődött a lehetőség a fejlettebb és már önálló könyvirodalom megteremtésére. A későn megszülető és korán elhaló inkeri irodalom és írásbeliség történetében a kezdeményezés érdeme V. J. Junus-é. A leningrádi egyetem finnugor tanszékének docenseként a húszas évek végén munkatársaival és tanítványaival ő készítette elő az inkeri nyelvű tankönyvek megjelentetését. Életéről, kilétéről (finn származású volt) kevés a rendelkezésre álló adat. A harmincas évek végén a törvénytelenségek áldozata lett. Az inkeri szövegek megfogalmazásában (valamint az idegen művek inkerire fordításában) Ny. A. Iljin és D. I. Jefimov működtek közre, inkeri mivoltukat, anyanyelvüket a források is jelzik. Így tulajdonképpen az alig fél évtizedes inkeri anyanyelvű műveltségnek ők az egyedüli név szerint is említendő alakjai. Életük későbbi alakulásáról, sorsukról nem sikerült közelebbi adatokat megtudnom.

IRODALOM

LAANEST, A.: *Isurid ja isuri keel*. Tallinn, 1964.

HALTSONEN, S.: *Entistä Inkeriä*. Helsinki, 1965.

Inkerin suomalaisten historia. Jyväskylä, 1969.

СЕЛИЦКАЯ, И. А.: *Библиография литературы на ижорском языке*. (Советское Финно-Угроведение, 1965)

Народные песни Ингерманландии. Ленинград, 1974.

SALMINEN, V.: *Az inkeriek sorsa* (Heimotyö, VI. Helsinki, 1942–1943)

3. A vepsze irodalom

A kis finnnségi népek lélekszámban legtekintélyesebb tagja a vepsze. Rohamos csökkenésük egyik ismert állomásán, 1862-ben még 55 ezren lehettek, 1970-ben már mindössze 8300-an voltak, közülük is legfőljebb 2500–2600 fő beszélt hibátlanul anyanyelvét.

Az egykori csúdok késői leszármazottainak gazdag hagyományaiból meglehetősen sokat sikerült összegyűjteni, a lehetőségekhez képest mégis szegényes a vepszékkel kapcsolatos nyelvészeti és néprajzi szakirodalom is.

Sajnos, mind ez ideig senki sem készített még összefoglaló vepsze bibliográfiát, s így nincs megbízható áttekintés – többek között – a vepsze írásbeliség múltjáról sem (amilyen például rendelkezésre áll az inkeriek, a vótok, sőt a lívek kutatásánál is). Az elérhető és értékelhető adatok azt mutatják, hogy – legalább is egy adott időszakban (a harmincas években) – a vepsze nyelvű kultúra, írásbeliség és irodalom kibontakozásának (kibontakoztatásának) voltak a legkomolyabb esélyei a kis balti-finn népek között.

Nehéz viszont magyarázatát adni annak a ténynek (akárcsak a vótok esetében), hogy a vepsze írásbeliségnek tulajdonképpen nincs „régőbbi” múltja, előzménye. Alig érthető, hogy e nem is oly túlságosan apró nemzetiség számára 1917 előtt nem nyomtattak könyveket. Vallásos műveket s tankönyveket sem! Noha kevés írástudó, magasabb iskolázottságú személy került ki soraikból, érdekes módon egyikőjükben sem támadt becsvágy az anyanyelvű kultúra megteremtésére, fölvirágoztatására. Talán itt is a többnyelvűség idézte elő a „feledékenységet”, a „némaságot”? A kevés érdekelt szellemi igényét kielégítették az orosz, a finn és az anyanyelvükhöz még közelebb álló karjalai nyelvű könyvek, kiadványok? Különös és furcsa dolog egyébként az is, hogy az első önálló vepsze nyelvtant egy Magyarországon is szinte teljesen ismeretlen magyar tudós, a Párizsban tevékenykedő Újfalvy Károly állította össze 1875-ben – francia nyelven.

Tulajdonképpen csak a húszas–harmincas évek fordulóján kezdtek komolyabb formában – mintegy hivatalosan és hivatalból – foglalkozni a vepsze írásbeliség megteremtésének gyakorlati tennivalóival. A leningrádi központban kialakuló finnugor műhelyekben több tehetséges vepsze származású filológus, tudós is felnevelődött, s ők állították össze a tankönyveket a vepszék lakta területen megszervezett 57 vepsze iskola több mint háromezer tanulója számára. A munkálatok vezetője (minden bizonnyal Bubrich elvi irányításával) Ny. I. Bogdanov volt. Munkatársai közül M. M. Hämäläinen, A. M. Mihkijev és F. A. Andrejev érdemelnek megkülönböztetett figyelmet.

A vepsze írásbeliség (feltehetően finn mintát követve) a latin ábécén alapult, s mintegy 40 önálló kiadványban (javarészen alsó osztályos tankönyvekben) öltött testet 1931 és 1937 között. Ekkor már folyamatban voltak a cirillikára való áttérés előkészületei, de e munkát felsőbb utasításra váratlanul és véglegesen meg kellett szakítani. 1937 végén megszűnt a vepsze nyelvű könyvek kiadása (s bizonyára a vepsze nyelvű oktatás is), 1938-tól pedig a vepszét minden fórumon, ahol e kérdés szóba kerül, már „íráskészség nélküli nyelv”-ként emlegetik.

A tankönyvek közül főként az olvasókönyvek és az irodalmi kresztomátiák kelthetik föl érdeklődésünket. A szövegek többsége itt is – megfelelően a harmincas évek szellemének – fordítás az orosz és a szovjet-orosz irodalom pedagógiai és politikailag megválogatott darabjaiból. A „maradék” megírható témák is meghatározott körökhöz kötöttek. E fórumok – szűkös lehetőségeik ellenére – mindazonáltal teret s lehetőséget adtak valamely kialakuló irodalom első önálló lépéseinek megtételéhez. Számos kis leíró, elbeszélő szövegnek, prózai történetnek, életképnek vagy moralizáló versnek nincs feltüntetett szerzője, ezek nyilvánvalóan a vepsze tankönyvszerzők „leleményei”, művei. Igazolja e feltevést egyébként L. Kettunen apró megjegyzése is. Kettunen 1934-ben engedélyt kapott a vepsze nyelvterület fölkeresésére. Egyik házigazdája a tanítóként dolgozó tankönyvszerző, F. A. Andrejev volt, akiről mint „vepsze író”-ról emlékezett meg a vendég.

Mivel az első lépést nem követte (mert nem követhette) második, s az esetleges irodalmi ambíciók tényleges kibontakoztatására fórum és idő sem maradt – a vepsze íráskészség és irodalom csírájában halt el. Életre hívóinak sorsa (Bogdanov és Hämäläinen kivételével, akik utóbb Petrozavodszkba kerültek, s tudományos pályán tevékenykedtek) – ismeretlen.

*

A kézirat lezárása után néhány friss információ birtokába jutottam, ezek azonban, sajnos, hiányosak.

Feltehetően a vepsze irodalom mai képviselői a Petrozavodszkban élők, de már csak oroszul publikáló Viktor I. Pulkin (sz. 1941) és V. A. Pulkin is. Igényesen megírt kis elbeszélései („Vepszkie napevi” – Vepsze motívumok, Petrozavodszk, 1973.) tanúsága szerint V. I. Pulkin kitűnően ismeri a vepsze múltat és folklórt, szeretettel és átéléssel ír a nép hagyományairól és nehéz sorsáról. A másik Pulkin írásaiban gyakran bukkannak szemünk elé vepsze szavak és kifejezések is. – Tevékenységük azonban – érzékelhetően – nem kapcsolódik szervesen a harmincas évek – fentebb taglalt – kezdeményezéseéhez. Az egyútt szembesített és szemlélendő vepsze kultúra és irodalom egészének azonban így is művelői.

IRODALOM

KETTUNEN, L.–SIRO, P.: *Näytteitä vepsän murteista*. Helsinki, 1935.

AIRILA, M.–TURUNEN, A.–RAINIO, J.: *Vepsän opas*. Helsinki, 1945.

TURUNEN, A.: *Über die Volksdichtung und Mythologie der Wepsen*. (Studia Fennica VI. Helsinki, 1952)

ANDREJEV, F. A.: *Literaturnij hrestomatij*. Leningrad, 1934.

МАКАРЬЕВ, С.: *Вепсы*. Ленинград, 1932.

Вепские сказки. Петрозаводск, 1941.

ПИМЕНОВ, В. В.: *Вепсы*. Москва–Ленинград, 1965.

ЗАЙЦЕВА, М.–МУЛЛОНЕН, М.: *Образцы вепской речи*. Ленинград, 1969.

ЗАЙЦЕВА, М.–МУЛЛОНЕН, М.: *Словарь вепского языка*. Ленинград, 1972.

ЗАЙЦЕВА, М.: *Грамматика вепского языка*. Ленинград, 1981.

ПУЛЬКИН, В. А.: *Азбука детства*. Повесть в рассказах. (Север, 1981. №. II., 12)

SETÄLÄ, E.: *Egy vepsz daltöredék*. (Nyelvtudományi Közlemények, 1890–1892)

4. A lív irodalom

A négy kis balti-finn nép közül – érdekes módon – a lívek jutottak a legmesszebb nemzeti-nemzetiségi kultúrájuk megteremtésében. Lélekszámuk nem magyarázat erre, hisz tulajdonképpen a vepszék és az inkerik is többen vannak, sőt néhány évtizeddel korábban még a vótok létszáma is felülmúlta a lívekét. A lívek „létszáma” 1888-ban háromezer, 1928-ban ezerötszáz, 1970-ben pedig már csak mindössze 150 körül járt.

A lív nyelvű írásbeliség múltbeli emlékei is számosabbak, mint a közeli apró rokon népeké; a két világháború közötti időszakban pedig mind mennyiségben (a számok tekintetében), mind minőségben (tartalmi és esztétikai vonatkozásban) meghaladják ezeket – még együttvéve is – a vepsze, az inkeri és a vót kísérleteket.

A polgári Lettország tengerpartján található 12 lív falu már a húszas évek legelején az észti és a finn tudósok érdeklődésének homlokterébe került. Kulturális kormányzatukat rá tudták venni a lívek anyagi megsegítésére, tanítókat képeztek ki számukra, kutatókat neveltek ki soraikból, s minden módon támogatták a lív „nemzeti” öntudat felkeltését. A lív törekvéseket eleinte erős fenntartással figyelő lett hatóságoknál is eredményesen jártak közben nyelvrokonaik érdekében.

A lív nyelv legrégibb írásos emlékei 1767-ből (sőt – egyesek szerint – a XII. századból!) valók, 1861-ben jelent meg Sjögren évtizedekkel korábban összeállított nyelvtana és szótára, 1863-ban pedig 250 példányban, két nyelvjárási változatban Máté evangéliuma is napvilágot látott. A lív folklórból is több jelentős gyűjteményt publikáltak a múltban, életük és kultúrájuk legfáradhatatlanabb és legeredményesebb kutatójának az észti O. Looits bizonyult. (A kitűnő tudós életművének több mint félezer tételében dominálnak a lív tárgyú írárok.)

A lív szépirodalom előzményei között feltétlenül említést érdemel E. N. Setälä egyik nevezetes adatközlőjének megnyilatkozása, amelyről 1888-ban a következőket jegyzi föl a finn nyelvtudomány kiválósága: „... A pizai öreg Prinz, az én első nyelvmesterem, egy kis műköltészetet is megkísértett lív nyelven. Lefordított rímekben bizonyos dalt Napóleonról ... Azonkívül rímes alakba öltöztetett egy éneket, mely atyjának szerzeménye volt. Ezekben a nyelv egészen jól folyik...” Ugyancsak Setälä emlékezik meg – hitetlenedve! – egy lív fiatalemberről, aki a következőket mondta anyanyelvéről: „Nem, a partlakók (azaz a lívek! – D. P.) nyelve nem vész el. Ameddig ez a kuolkai félsziget és ezek a parti halmok ... megmaradnak helyükön, addig a lív nyelv is megmarad!”

E korai próbálkozásokat és a megható bizakodást mintegy kiteljesítették és igazolták a két világháború közötti időszak eseményei és eredményei – elsősorban három kiváló tehetségű, sokoldalú és nagy munkabírású lív értelmiségi érdeméből. Pártfogóik, munkatársaik, családtagjaik és tanítványaik közreműködése révén törekvéseikből és terveik-

ből sok mindent meg is valósíthattak. 1921 és 1939 között a tankönyveket és a vallásos kiadványokat is beleértve mintegy 50 lív nyelvű könyvet nyomtattak ki Helsinkiben, Tallinnban, Tartuban, Rigában, ill. a legnagyobb lív faluban, a lívek „fővárosában”, Mazirbé-ban. (Meghaladja a százat a lív nyelvű sokszorosítványok száma is.)

Az említettek közül – talán – a legjelentősebb, az irodalom magasabb szférájában is számontartást érdemlő alkotó, költő Karl Stalte (1870–1947). Ő a legismertebb, legtöbb-ször emlegetett és legtöbbet szereplő alakja a lív művelődéstörténetnek, szervezője és vezetője különféle lív kluboknak és köröknek, s a nevezetes lív kórusmozgalomnak is spiritus rektora. Nagy hatású nevelő, képzett zenepedagógus, szerkesztő és fordító. 1929-ben az ő gondozásában lát napvilágot a lívre fordított dalok kötete – kottákkal (*Lív nyelvű dalok* – Līvõkiel lōld), egy miniatűr világirodalmi antológia. Ő állítja össze, részben írja is s családtagjaival maga „nyomtatja” „A lív” (Lívoli) című változatos tartalmú havi-lapot (példányszáma 100 körül járhatott), amely 1931 és 1939 között a lív nyelvű kultúra legfontosabb és legállandóbb fóruma volt. 1937-ben az ő fordításában jelent meg – rövidítve – a lív nyelvű *Új Testamentum*. Legfontosabb (s talán legmaradandóbb) munkája a 28 saját verset tartalmazó kis kötetke, a *Lív dalok* (Līvo lōld) 1924-ben látott napvilágot. Költeményei közül a Vörösmarty hatást közvetítő, Runeberg ihlette *Hazám* (Min izamõ) a lívek „himnuszá”-vá vált. A szülőföld, az anyanyelv, a hagyományok szeretete árad a mélységes vallásosságot is árasztó, gondosan formált, igényes verseiből. Ezek közül némelyiket ma is éneklük még – „népdal”-ként. Leánya (és több más családtagja) is jól ismert alakja volt a korabeli lív szellemi életnek. A család 1940-ben Németországba települt.

Stalte mellett Pētõr Damberg (sz. 1909) a lív nyelvű kultúra másik jelentékeny képviselője. Néprajzi adatközlő, szerkesztő, tankönyvíró, ismeretterjesztő és író. Kiképzésében a fő érdem a finneké. *Anyanyelvi olvasókönyve* (Jemakīel lugdõbrāntõz) – 1935 – a kis balti-finn népek tankönyvirodalmának legszínvonalasabb darabja, egyben a lív irodalomnak is reprezentatív antológiája. Színes kis prózai írásokkal íróként is színre lép itt az összeállító. Szülőföldjét nem hagyja el. Cikkei – bár ritkábban – a háború után is föl-föltűnnek a Szovjet-Baltikum időszaki sajtójában. Népe életéről és hagyományairól teljes kötetnyi szöveget mondott magnetofonba a hetvenes években a finn és az észet gyűjtőknek. Erre a „feladatra” alighanem ő lehetett az utolsó alkalmas vállalkozók egyike a nyelvét rohamosarr lettre váltó – cserélő maroknyi lív közösségből. (Ő, ill. szűkebb rokonsága – tudtommal – mindmáig lívül levelezik S. Suhonennel, a lív nyelv ismert finn specialistájával.)

A „lív triász” harmadik markáns egyénisége, L. Rudzit (?–?), a lett indíttatású lív értelmiség képviselője. Sok feladatot vállalt magára és old meg ő is. Érdeklődése széles körű, népe élete és sorsa foglalkoztatja valamennyi ismert írásában. Nyelvészeti, történeti, néprajzi képzettségét ismeretterjesztőként kamatoztatja. Ő szerkeszti a Rigában megjelenő lív kiadványokat, lett, finn és észet mintára „anyanyelvápoló társaság”-ot is szervez a lívek számára. Mint költő is tehetséges, hazafias versei igen népszerűek voltak. Önálló kötet kiadására nem volt módja. Lív szótárának munkálatait a háború miatt kellett félbeszakítania. Brazíliába emigrált.

A lív irodalom és írásbeliség kevés fõnmaradt, ritkaságszámba menõ dokumentumaiból az említettek mellett további neveket is fõlsorolhatnánk. Stalte, Damberg és Rudzit munkáját sok tanult lív segítette, egy részletesebb tanulmányában az ő (fõként fordítói) tevékenységüket is méltatni kell majd.

A lív nyelvű kiadványok közül figyelmet érdemel továbbá *A lív olvasókönyv* (Liivi lugemik) címen 1921 és 1926 között közreadott 5 vékonyka antológia (a kötetek sorszámaát a cím is föltünteti), első füzetét – jellemző módon – még L. Kettunen és O. Loorits állította össze, valamint a testesebb, gazdag és változatos tematikájú *Lív évkönyv* (Rändalist äjgaräntöz) a harmincas évek közepétől (amelynek – ismereteim szerint – mindössze két kötete jelent meg).

E vegyes tartalmú, eredeti szépirodalmat is tartalmazó nyomtatványokban a szerzők személyétől és a kiadás helyétől függően érvényesültek a lív nyelvjárási sajátosságok, ill. a finn, az észt és a lett helyesírás erőteljes hatása (továbbá: az adott tipográfiai lehetőségek). Mindez elmondható az összes többi lív nyelvű kiadványról is.

Ez a legtöbbet ígérő kis balti-finn irodalom is a történelem, a második világháború áldozatává vált. Az emigrált, áttelepült és elhurcolt több száz lív szétszóródott, zömüknek nyoma veszett. A helyben maradt kis töredékeknek még az emlékeit is tovasodorták az idők, újrakezdésre pedig nem futotta az erőből és a lehetőségekből.

Így vált végül is a lív nyelv és kultúra együtt a vóttal, az inkerivel és a vepszével fennmaradása utolsó pillanatáig (vagy pillanatában?) csupán a tudósok és a tudomány tárgyává, sietve készülő szöveggyűjtemények, nyelvtanok, szótárak és monográfiák igen gyorsan kopó és fogyó „anyagává”. Írásbelisége és irodalma – amennyiben az említett önkifejezési törekvések és kísérletek e fogalomkörbe vonhatók – nyelvemlékek, különleges és elszigetelt kuriozitások együttesének hat – hathat ma! Szerencsésebb sorsú „nagy” és „nagyobb” népek is hasonlóképp kezdték építeni önmagukat, de a csúcsra igyekezve sem ők maguk, sem az őket életben tartó közeg és levegő nem ritkult és fogyott, nem fenyegetett a megsemmisülés veszélye; amely a „kicsik”-et törekvéseikkel együtt – mint ha múltta tette volna.

*

Meglepő kiegészítés olvasható a fentebb mondottakhoz a finn *Seulaset* című lap 1972/4. számában. Eszerint 1972-ben Rigában Lív Házat nyitottak, s itt egy lív dalünnepet tartottak. Az ünnepségen megjelent a lív etnikum több ismert személyisége – akiről 1942 óta szinte semmit sem tudott a világ –, köztük P. Damberg és Oscar Stalte. Szovjet-Lettország patronálja az új lív egyesületet, amelynek vezetői – az említettek mellett – Emma Ērenstreit, Pauline Klavina, Dzidra Klavina és egy lett kutató, Tamara Vilsone. Megítélésük szerint a lívek lélekszáma még napjainkban is „több száz”. (Becslésüket semmiféle hivatalos népszámlálási, statisztikai adattal nem lehet alátámasztani. A leg részletesebb és a legfrissebb szovjet felmérésekben a lívek már nincsenek feltüntetve.) – Lehet, hogy mindazonáltal ezúttal is korai volt „temetni” még egy kis uráli népet, nyelvet, sőt – esetleg – irodalmat is?

IRODALOM

KETTUNEN, L.: *Liiviläisten kansallistunto* (Kalevala Seuran Vuosikirja, 1925)

LOORITS, O.: *Liivi rahva usund I–III*. Tartu, 1926–1928.

KETTUNEN, L.: *Suomen heimon kirja*. Porvoo, 1931.

LOORITS, O.: *Volkslieder der Liven*. Tartu, 1936.

SETÄLÄ, E. N.–KYRÖLÄ, V.: *Näytteitä liivin kielestä*. Helsinki, 1953.

MÄGISTE, J.: *Liiviläisiä tekstejä*. Helsinki, 1964.

- VÄÄRI, E.: *Die Liven und die livische Sprache in den Jahren 1920–1970*. (Finnisch-Ugrische Forschungen, 1971–1972)
- SUHONEN, S.: *Liivin kielen näytteitä*. Helsinki, 1975.
- DÉCSI, GYULA: *Linguistische Nationalparks für die Liven und Woten*. (Ural-Altaische Jahrbücher, 1976)
- SETÄLÄ, E. N.: *A liv nép és nyelve*. (Nyelvtudományi Közlemények, 1887–1890)
- KETTUNEN, L.: *A liv nyelv*. (Magyar Figyelő, 1934)
- LAKÓ GYÖRGY: *A liv népről*. (Földgömb, 1934)
- LUKINICH FRIGYES: *A liv föld és népe*. Budapest, 1935.
- LUKINICH FRIGYES: *Rokonaink a lívek*. (Élet és Tudomány, 1974. szept. 13.)

Alapos, bőséges kiegészítésre, sőt átírássra szoruló cikk. Ez öröndetes, mert az itt sorra vett népek sorsa (a vótok kivételével) jó irányba fordult. Számos friss eseményről, kiadványról tudok, de ezek részben elérhetetlenek, részben feldolgozatlanok. Megemlítek néhány fontos idevágó munkát: Bereczki Gábor: *Bevezetés a balti finn nyelvészetbe*. Budapest, 2000; Voigt Vilmos: *Irodalom és nép Északon*. Budapest, 1997; *Finnugor kalauz* (szerk.: Csepregi Márta). Budapest, 1998; *Nyelvrokonaink* (szerk.: Nanovfszky György). Budapest, 2000.

